

ENG QADIMIY DAVRLARDAN VII ASRGACHA O'RTA OSIYODA TARBIYA, TA'LIM VA PEDAGOGIKA TARIXI

O'lmasova Robiya– “University of Management and Future Technologies”
universiteti S550- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi O'rta Osiyo xalqlari – so'g'diylar, xorazmiylar va baqtriyaliklarning pedagogik an'analari keng yoritilgan. Ulardagi ta'lim va tarbiya tizimining shakllanishi, asosiy yo'nalishlari, diniy va axloqiy qadriyatlari hamda amaliy bilimlarning o'rni tahlil qilinadi. So'g'diylar savdo va yozuv madaniyatiga asoslangan ta'lim tizimiga ega bo'lsa, Xorazmiylar ilmiy va hunarmandchilik bilimlarini rivojlantirgan. Baqtriyaliklar esa harbiy va san'at ta'limiga e'tibor qaratgan. Ushbu qadimiy pedagogik an'analarni keyinchalik mintaqaning ilmiy va madaniy taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, qadimgi ta'lim, so'g'diylar, xorazmiylar, baqtriyaliklar, pedagogika, yozuv, hunarmandchilik, zardushtiylar, savdo, ilm-fan.

Kirish

O'rta Osiyo insoniyat tarixida muhim o'rin egallagan hududlardan biri bo'lib, bu yerda qadimdan madaniyat, ilm-fan va ta'lim taraqqiy etib kelgan. Ushbu mintaqaga geosiyosiy joylashuvi jihatidan qadimgi sivilizatsiyalar o'rtasida aloqalar markazi bo'lib xizmat qilgan. Shu sababli, O'rta Osiyo aholisi turli davrlarda turli madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlarni qabul qilgan va o'ziga xos ta'lim tizimini shakllantirgan.

Eng qadimiy davrlardan boshlab, ta'lim va tarbiya inson hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Dastlabki bosqichlarda tarbiya asosan oilada shakllangan bo'lib, bolalar ota-onalaridan kundalik hayotda zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'rganganlar. Dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik kabi amaliy bilimlar ustuvor bo'lib, bolalar ularni tajriba orttirish orqali o'zlashtirganlar.

Vaqt o'tishi bilan ijtimoiy tuzumning murakkablashishi va madaniy taraqqiyot natijasida ta'lim tizimi yanada rivojlanib, aniq tartib-qoidalarga ega bo'la

boshlagan. O'rta Osiyoda Zardushtiylik, Buddizm, So'g'd madaniyati, Kushonlar va Xorazmshohlar davrlari ta'lim va tarbiyaning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Ushbu dinlar va madaniyatlar jamiyat a'zolariga axloqiy me'yorlar, bilim olish, yozuv va hisob-kitob kabi muhim ko'nikmalarni o'rgatgan.

Ayniqsa, Zardushtiylik ta'limoti asosida shakllangan diniy va axloqiy ta'lim tarbiyaning muhim qismiga aylangan. "Avesto" kabi muqaddas matnlar yoshlarga adolat, ezgulik, halollik va mehnatsevarlikni targ'ib qilgan. Keyinchalik, Buddaviy monastirlar ham ta'lim markaziga aylangan va ularda diniy, falsafiy, tabiatshunoslik hamda matematika kabi fanlar o'qitilgan.

VII asrga kelib, O'rta Osiyoda bilim olish, tarbiya va pedagogik qarashlar ancha rivojlangan bo'lib, bu davrda savodxonlik darajasi oshgan, yozuv tizimlari takomillashgan va maktabga o'xshash ta'lim muassasalari shakllangan. Ushbu maqolada O'rta Osiyoda eng qadimiy davrlardan VII asrgacha bo'lgan ta'lim va tarbiyaning rivojlanish jarayoni, asosiy ta'lim shakllari hamda pedagogik tamoyillar batafsil tahlil qilinadi.

Qadimgi O'rta Osiyoda tarbiya va ta'lim (miloddan avvalgi davr)

O'rta Osiyo hududida qadimgi davrlardan boshlab inson jamiyatining shakllanishi bilan birga tarbiya va ta'lim jarayonlari ham rivojlana boshlagan. Dastlabki bosqichlarda ta'lim va tarbiya tabiiy hayotiy ehtiyoj asosida yo'lga qo'yilgan bo'lib, bolalar asosan oilada tarbiyalangan. Ular ota-onalaridan mehnat qilish, tabiat bilan muomala qilish, ijtimoiy hayot qoidalariga rioya qilish kabi bilim va ko'nikmalarni o'rganganlar.

Qadimgi O'rta Osiyoda tarbiya va ta'limning shakllanishi tabiiy ehtiyojlarga asoslangan. Aholining asosiy mashg'ulotlari dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va ovchilik bo'lgan. Shu sababli bolalar yoshlikdan bu sohalarga jalb qilingan va tajriba orttirish orqali bilim olganlar. Dehqonchilik va chorvachilik tarbiyasi – Bolalar yerga ishlov berish, suv chiqarish, ekin ekish va hosilni yig'ish kabi bilimlarni ota-onalaridan o'rganganlar. Chorvador oilalarda esa hayvonlarni parvarish qilish, yaylovlarni tanlash va ularni boqish sirlarini bilish muhim bo'lgan.

Hunarmandchilik – Bolalar oilalarida hunarmandchilik sirlarini egallashga yo'naltirilgan. Temirchilik, kulolchilik, to'qimachilik kabi hunarlar avloddan-avlodga o'tib kelgan. Urush san'ati – O'sha davrda qabilaviy jamoalar o'z mustaqilligini saqlash uchun harbiy tayyorgarlikka katta ahamiyat bergan. Shu sababli, yosh yigitlarga ot minish, kamon otish, qilichbozlik va jang qilish usullari o'rgatilgan.

O'rta Osiyoning qadimgi aholisi orasida tarbiya va ta'limning muhim qismi axloqiy me'yorlar va urf-odatlar asosida shakllangan. Har bir qabila va jamoada jamiyat tartibini saqlash uchun an'anaviy qoidalar mavjud bo'lgan. Ushbu qoidalar yoshlarga o'rgatilgan va og'zaki rivoyatlar, ertaklar, afsonalar orqali yetkazilgan. Kattalarga hurmat va jamoaviy hamkorlik – Yosh avlodga hurmat va axloqiy qoidalarga rioya qilish o'rgatilgan. Oilada bolalar kattalarga itoat qilish, mehmonlarni kutib olish, hamkorlikda ishlash kabi axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirganlar.

Og'zaki adabiyot orqali tarbiya – Qadimgi davrlarda yozuv keng tarqalmaganligi sababli tarbiya va ta'lim og'zaki adabiyot vositasida amalga oshirilgan. Afsonalar, dostonlar, maqollar va hikmatli so'zlar yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutgan.

Qadimgi O'rta Osiyoda diniy qarashlar ta'lim va tarbiyaning ajralmas qismi bo'lgan. Shu sababli, jamoalarda diniy urf-odatlar va ibodatlarni o'rganish muhim hisoblangan. Tutilgan an'analar – Qadimgi odamlar tabiat hodisalari va ruhlar dunyosiga ishonishgan. Shu sababli, yoshlarga diniy rasm-rusumlar, e'tiqod qoidalari va marosimlar o'rgatilgan. Diniy arboblarning roli – Qabila jamoalarida ruhoniylar yoki shamanlar bolalarni diniy marosimlarga tayyorlash, ibodat qilish va tabiat hodisalariga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatganlar.

So'g'diylar, Xorazmiylar va Baqtriyaliklarning pedagogik an'analari

O'rta Osiyoning qadimgi sivilizatsiyalaridan biri bo'lgan So'g'diylar, Xorazmiylar va Baqtriyaliklar mintaqaning madaniy, ilmiy va iqtisodiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Ularning pedagogik an'analari diniy e'tiqodlar, hunarmandchilik, savdo-sotiq, dehqonchilik va jamiyatning umumiy madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ushbu qadimiy xalqlar ta'lim va

tarbiyaga katta ahamiyat berib, yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash uchun o'ziga xos ta'lim tizimlarini shakllantirganlar.

So'g'diylar miloddan avvalgi I ming yillikda Markaziy Osiyoning yirik madaniy va savdo markazlaridan birini tashkil qilgan. Ularning ta'lim tizimi asosan yozuv, savdo, hunarmandchilik va diniy bilimlarga asoslangan. So'g'diylar Buyuk Ipak yo'li bo'ylab yirik savdogarlar sifatida mashhur bo'lganlar. Shuning uchun yosh avlodni savdogarlik hunariga o'rgatish muhim bo'lgan. Savdo bilan shug'ullanuvchi oilalarda bolalar yoshlikdan hisob-kitob qilish, bitimlar tuzish, savdo madaniyati va xorijiy tillarni o'rganishga jalb qilingan. So'g'diylar o'z yozuv tizimiga ega bo'lib, bu yozuv savdo hujjatlarida va diniy matnlarda keng qo'llanilgan. Bolalar ibtidoiy maktablarga o'xshash joylarda yozish, o'qish va hisob-kitob qilishni o'rganishgan. So'g'diy yozuvi keyinchalik Uyg'ur va Arab yozuv tizimlariga ham ta'sir ko'rsatgan.

Xorazm qadimdan ilm-fan va madaniyat markazi bo'lib, ayniqsa astronomiya, matematika va falsafa bo'yicha ilg'or bilimlarga ega bo'lgan. Bu hududda ta'lim tizimi ancha rivojlangan bo'lib, yoshlarni ilmiy va amaliy kasblarga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etgan. Xorazm ilm-fan rivojlangan markazlardan biri bo'lib, bu yerda matematika, astronomiya va tabiatshunoslik muhim o'rin tutgan. Xorazmda keyinchalik yetishib chiqqan buyuk alloma Al-Xorazmiy ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan bo'lsa, bu bilimlarning ildizlari qadimiy Xorazm davriga borib taqaladi. Xorazmiylar zardushtiylar ta'limoti asosida axloqiy me'yorlarni shakllantirishgan. Shu bilan birga, jamiyatda kattalarga hurmat, adolat va odob-axloq qoidalariga rioya qilish muhim hisoblangan.

Baqtriya qadimda O'rta Osiyoning eng rivojlangan hududlaridan biri bo'lib, ilm-fan, san'at, din va madaniyat markazi hisoblangan. Yunon-Makedon istilosi davrida ham bu hudud o'zining ilmiy va madaniy merosini saqlab qolgan. Baqtriyaliklar fors, so'g'd, yunon va mahalliy tillarni bilgan. Shu sababli, Baqtriya yoshlariga til o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lgan. Baqtriya yozuvi qadimgi aramey yozuvi asosida shakllangan bo'lib, bu yozuv keyinchalik ko'plab davlatlar madaniyatiga ta'sir qilgan. Baqtriya buddaviylik va yunon falsafasi ta'sirida rivojlangan madaniyatga ega bo'lgan. Ushbu hududda san'at va haykaltaroshlik

muhim o'rin tutgan, yosh bolalar esa diniy san'at va hunarmandchilik sirlarini o'rganishgan.

Xulosa

So'g'diylar, xorazmiylar va baqtriyaliklar o'z davrining ilg'or madaniyat va bilim markazlari bo'lgan. Har bir xalqning pedagogik an'analari jamiyatning ehtiyojlariga qarab shakllangan bo'lib, so'g'diylar savdo va yozuv bilimlarini rivojlantirgan, xorazmiylar ilm-fan va dehqonchilik sohasida ilg'or tajribalar yaratgan, baqtriyaliklar esa harbiy va san'at ta'limiga katta e'tibor qaratgan. Ushbu qadimiy ta'lim shakllari keyinchalik islomiy ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga ham ta'sir ko'rsatgan. O'rta Osiyodagi bu an'alar nafaqat mintaqaviy, balki jahon sivilizatsiyasiga ham katta hissa qo'shgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Педагогик faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Oilalarда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Haydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.

8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-